

MOĞOL HANLARININ
MÜSLÜMANLAŞMASI

ISLAMIZATION OF THE MONGOL KHANS

Doç. Dr. Mustafa Uyar
Ankara Üniversitesi

Doç. Dr. MUSTAFA UYAR | Ankara Üniversitesi |
uyar[at]ankara.edu.tr | ORCID: 0000-0001-7037-9114

Mustafa Uyar 1977'de doğdu. 1999 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. Aynı yıl, mezun olduğu fakültenin Orta çağ Tarihi Anabilim Dalı'na Araştırma Görevlisi olarak giren Uyar, 2002'de "İlhanlı Devleti'nde Argun Dönemi" (1284-1291) başlıklı teziyle yüksek lisansını tamamladı. 2003 yılında Şam Üniversitesi'ne bağlı Arabic Teaching Institute'te Arapça; 2005'te ise Tehran Dehkhoda Institute'te Farsça dil eğitimi aldı. Ankara Üniversitesi'nde sürdürdüğü "İlhanlı Devleti'nin Askerî Teşkilâtı" konulu tezini 2007 yılında tamamladı. 2009'da Ankara Üniversitesi'nde Yardımcı Doçentlik'e atanan Uyar, 2011 yılında TÜBİTAK bursuyla Yale University, Council on Middle East Studies'te bulundu. 2013'te Doçent unvanı almaya hak kazandı ve tarihten itibaren beş yıl süre ile Taiwan National Chengchi University, Turkish Language and Culture Department'ta misafir öğretim üyesi statüsünde ders verdi. İngilizce, Arapça ve Farsça bilen Doç. Dr. Mustafa Uyar, Orta çağ Moğol ve Türk tarihi üzerine kitap ve makaleler kaleme almış, çeviriler yapmıştır.

Assoc. Prof. MUSTAFA UYAR | Ankara University |
uyar[at]ankara.edu.tr | ORCID: 0000-0001-7037-9114

Mustafa Uyar was born in 1977. In 1999, he graduated from Ankara University, Faculty of Language and History-Geography, Department of History. In the same year, Uyar, who entered the Department of Medieval History of the faculty he graduated from, as a Research Assistant, completed his master's degree in 2002 with his thesis titled "Argun Period in the Ilkhanid State (1284-1291)". He learned Arabic at the Arabic Teaching Institute affiliated to Damascus University in 2003; in 2005, he studied Persian language at Tehran Dehkhoda Institute. He completed his thesis on "Military Organization of the Ilkhanid State", which he prepared at Ankara University, in 2007. Uyar, who was appointed as Assistant Professor at Ankara University in 2009, attended Yale University Council on Middle East Studies in 2011 with a TÜBİTAK scholarship. He obtained the title of Associate Professor in 2013, and has taught at Taiwan National Chengchi University, Turkish Language and Culture Department for five years as a guest lecturer. Assoc. Prof. Dr. Mustafa Uyar knows English, Arabic and Persian; he has authored and translated books and articles on Medieval Mongolian and Turkish history.

MOĞOL HANLARININ MÜSLÜMANLAŞMASI

Öz

Moğol hanlarının ve aristokrasininin Müslüman olmaları çok boyutlu ve karmaşık bir süreçtir. Onların İslâm'a geçişlerinde Türk dinî şahsiyetlerin önemi bilinmekte; bu husus dönemin kaynaklarında sık sık vurgulanmaktadır. Bu çalışmada çoğunluğu Türk olan sûfi şeyhlerin Moğollar ile olan ilişkilerine dair rivayetler, *hagiografilerden* ve diğer muasır kaynaklardan yola çıkılarak tarihi perspektifte sunulacak; Moğol hanları üzerinde dinî nüfuzları aşikâr olan bu sûfilerin faaliyetlerinin tasvirine girilecektir. Siyasî ve kültürel etkileri bağlamında, biyografilerini ve etkinlikleri kısaca ele alınacak şahsiyetler arasında ise *Kübreviyye* ve *Kalenderiyye* şeyhlerine öncelik verilecektir. Ayrıca Moğol seçkinlerinin İslâm'a girmelerinde etkin Türk sûfi şeyhleri, sûfi çevreleri, bunların faaliyetleri ve Türk din anlayışının bu süreçteki rolü de çalışmada tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler

Moğol, Kübreviyye, Kalenderiyye, İslam, Sufizm, İran

ISLAMIZATION OF THE MONGOL KHANS

Abstract

The Islamization of the Mongolian khans and aristocracy is a multidimensional and complex process. The importance of the Turkish religious figures in the conversion of the Mongols to Islam is known and frequently emphasized in contemporary historical sources. The narratives about the relations of Sufi sheikhs--most of whom were Turks-- with the Mongols presented in this study are based on hagiographies and other contemporaneous sources; they have been examined in their historical context to give a description of the activities of these Sufis whose religious influence over the Mongolian khans is obvious. . In the context of their political and cultural influences, priority is given to the sheikhs of Qubrawiyya and Qalandariyya, whose biographies and activities are discussed briefly. Moreover, the Turkish Sufi sheikhs, the Sufi circles, their activities, and the role of the Turkish consideration of religion in this process will be discussed.

Keywords

Mongol, Kubrawiyya, Qalandariyya, Islam, Sufism, Iran

GİRİŞ

Bu çalışma, Moğolların Ortadoğu'ya gelişlerinden itibaren yaşadıkları *kültürlenme* süreçlerinin önemli bir parçası olan din değiştirme ve İslâm'a girme safhalarındaki Türk etkisini genel hatlarıyla ele almaktadır.

Moğol hanlarını dinî bakımdan en fazla etkileyen ekol, Harezmlî Ebu'l-Cennâb Necmeddîn Kübrâ'nın (1145-1221) tesis ettiği *Kübreviyye* tarikatidir. *Kübreviyye*, Orta Asya kökenli *Yeseviyye* ve *Hâcegân* gibi döneme damgasını vuran, büyük nüfuza sahip tarikatlardan biriydi. Bu tarikatın doğduğu yer, Türklerin yoğun nüfusa sahip olduğu ve Türk Harezmşâhlar Devleti yönetimindeki Harezm bölgesi idi. Bu itibarla tarikat, Türk sosyo-kültürel ortamında doğmuş ve düşün bakımından bu çevreden beslenmişti. Necmeddîn Kübrâ, *Kübrevî* ekolünü devam ettirecek almışa yakın halife yetiştirmiş; bu halifeler aracılığıyla tarikat, XIII. ve XIV. yüzyıllarda Orta Asya'dan Hindistan ve Irak'a kadar geniş bir alana yayılmıştı. Dönemin kaynakları, *Kübreviyye* okulundan yetişen, Moğol hükümdarları ve aristokratlarını etkileyerek İslâm'a girmelerini sağlayan bazı önemli şahsiyetler hakkında bilgi vermektedir.

BERKE HAN

Bu minvalde İslâmiyet'i ilk kabul eden Moğol hükümdarı, Altın Orda hanı Berke (1256-1266)'dir. Berke, henüz hanlık tahtına oturmadan önce *Kübreviyye* tarikatının önemli mümessili Seyfeddîn Bâherzî'nin etkisi ile İslâmiyet'e girmişti.¹

¹ Istvan Vasary, "History and Legend in Berke Khan's Conversion to Islam", *Aspects of Altaic Civilization III*, haz., Denis Sinor, Bloomington: Indian University Research Institute for Inner Asian Studies, 1990, s.232, 239; Hamid Algar, "Necmeddîn-i Kübrâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* 32. cilt, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006, s.500-503; A. Yu. Yakubovsky, *Altın Ordu ve Çöküşü*, çev., Hasan Eren, Ankara: Türk Tarihi Kurumu Yayınları, 1976,

Seyfeddîn Bâherzî, Kübreviyye tarikatının meşhur kollarından *Bâherzîyye'* nin şeyhidir. 1190 tarihinde doğan Seyfeddîn Bâherzî, Herât'ta Kübreviyye'ye intisab etmiş; eğitimini tamamladıktan sonra tarikatı yaymak üzere Necmeddîn Kübrâ tarafından Buhârâ'ya gönderilmişti. Buhârâ'da kırk yıl faaliyet gösteren Bâherzî, bu şehirde önemli bir itibar elde etmişti.² Moğolların *Ulu Şeyh* adını verdikleri Bâherzî'yi, Moğolların Türkistan ve Mâverâünnehir *darugaçısı* Mes'ûd Yalavaç da çok sevip sayardı.³

Seyfeddîn Bâherzî'nin şöhreti, Tuluy Han'ın eşi, Mengü, Kubilay ve Hülegü hanların annesi Sorkoktani Beki Hatun'un⁴ kulağına kadar gitmişti. Kendisi bir Hristiyan olan Sorkoktani, Buhârâ'da bir medrese inşa ettirerek idaresini bu şeyhe vermiş ve birkaç köyün gelirini de bu medreseye vakfetmişti.⁵ Berke'nin Müslüman olması sonucu halkından ve emîrlerinden birçoğu ve Berke'nin hatunu Çiçek de Müslümanlığı seçmişti.

Tahta çıktığında Şamanist olan ancak daha sonra İslâmiyet'i kabul eden diğer bir Altın Orda hükümdarı, Töde Mengü'dür (1282-1287). Onun Müslümanlığı seçmesinde Türk şahsiyetlerin etkisine dair kesin kayıtlar bulunmasa da bazı ipuçları yok değildir: Örneğin Töde Mengü'nün 1283'te Memluk Devleti'ne gönderdiği ve artık Müslüman olduğunu bildirdiği mektubunu, iki Kıpçak *fakîhi* götürmüştü. Bunlardan birinin adı Nûreddîn ve diğerkini ise Mecdeddîn *Ata* idi.⁶ Buradaki *Ata* nisbesi Türkçe *baba* anlamına gelmektedir ve sûfi şahsiyetlere verilen bir taltif ibaresidir.

s.144-145; E. E. Karimov, "The Advent of Islam: Extent and Impact", *History of Civilizations of Central Asia*, haz., M. S. Asimov ve C. E. Bosworth, Paris: Unesco Publishing, 2000, s.84; Michal Biran, "The Chaghadaids and Islam: The Conversion of Tarmashirin Khan (1331-34)", *Journal of the American Oriental Society*, 122/4 (2002), s.746; Enver Konukçu, "Berke Han", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA) 5. Cilt*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992, s.506. Berke Han'ın İslâmiyet'e girmesi sürecine ilişkin rivayetlerin detaylı mukayesesi için bkz. Vasary, "History and Legend in Berke Khan's Conversion to Islam", s.230-252.

² Algar, "Necmeddîn-i Kübrâ", s. 502.

³ Hatta bazı kaynaklar, Seyfeddîn Bâherzî'nin gördüğü bu hürmeti, şeyhi Necmeddîn Kübrâ'nın duasına atfederler, bkz. Süleyman Uludağ, "Bâherzî, Seyfeddîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA) 4. cilt*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, s.475.

⁴ Ayrıntı için bkz. Şîrîn Beyânî, *Zen der İrân-i Asr-i Moğûl: İntişârât-ı Dânişgâh-i Tehrân*, Tahran 1352, s.141-144; Şîrîn Beyânî, *Moğol Dönemi İrân'ında Kadın*, çev., Mustafa Uyar, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015, s.130-134.

⁵ Uludağ, "Bâherzî, Seyfeddîn", s.475, Algar, "Necmeddîn-i Kübrâ", s.502.

⁶ Devin DeWeese, *Islamization and Native Religion in the Golden Horde: Baba Tukles and Conversion to Islam in Historical and Epic Tradition*, University Park: Pennsylvania State University, 1994, s.87.

Diğer taraftan Töde Mengü'nün tahttan feragat etmesi hadisesi, bu hükümdarın “deli olması” yanında “şeyhlere ve fakîrlere bağlanmak, *aza kanaat etmek* gibi haller” göstermesine atfedilir⁷. İleride, İlhanlı hükümdarı Ahmed Tegüder örneğinde de görüleceği üzere Töde Mengü'nün devlet işlerini ihmal edercesine vakit geçirdiği kişilerin, *sefâleti* ilke edinen fakîrlere, yani döneme damgasını vuran *heteredoks* Türk dinî şahsiyetler olması, kuvvetle muhtemeldir.

İLHAN TEGÜDER

Berke Han'dan sonra İslâmiyet'e giren diğer önemli Moğol hükümdarı, İlhan Tegüder (1282-1284)'dir. Zehebî'nin *Ta'rihü'l-İslâm* isimli eserinde, Tegüder'in henüz çocuk iken *Ahmediyye* tarikatı ile tanışıp bu sayede Müslüman olduğuna dair bir kayıt yer almaktadır. Rivayete göre, Ahmediyye şeyhlerinden bazıları yanlarına Tegüder'i de alıp Hülegü'nün huzurunda “ateşin içine girerek” doğüstü özelliklerini sergilemişlerdi. Gösteriden etkilenen Hülegü, Tegüder'i onlara vakfetmiş, bu sayede o, daha çocukken İslâm ile tanışmıştı. Yine Zehebî'de, Tegüder'in Ahmed ismini almasının sebebi olarak tarikatın ismi olan *Ahmediyye* gösterilmektedir.⁸ Bu rivayetin gerçekliği tartışılrsa da⁹ Tegüder'in küçük yaşlardan itibaren popüler sûfilerin etkisinde kaldığına dair fikir vermesi bakımından rivayet önemlidir. Tegüder'in Müslümanlığı kabul etmesi sürecini yönlendiren şahıs olarak kaynakların üzerinde ittifak ettiği kişi, Kemâleddîn Abdurrahman el-Kevâşî'dir. Kemâleddîn Abdurrahman, Abbasî halifesi Musta'sım Billâh'a (1242-1258) ait Karaca adlı bir Memlukün oğlu idi; yine kaynaklara göre, kendisi de bizzat İlhanlı hanedanının hizmetine *ferrâş* olarak girmişti.¹⁰

⁷ Yakubovsky, *Altın Ordu*, s.67-68.

⁸ Şems el-Dîn Muhammed el-Zehabî, *Ta'rih el-İslâm ve Vefâyât el-Meşâhîr ve el-A'lâm* 51. cilt, tah., Ömer Abd el-Selâm Tedmûrî, Beyrut 2000, s. 140.

⁹ Reuven Amitai, “The Conversion of Tegüder Ahmad to Islam”, *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*, 25 (2001), s.17-18.

¹⁰ Kutb el-Dîn Mûsa b. Muhammed el-Yünîni, *Zeyl Mir'ât el-Zamân* 4. cilt, Hyderabad, 1960, s.215; Kemâl el-Dîn 'Abd el-Rezzâk b. Ahmed İbn el-Fuvatî, *el-Hevâdis el-Câmî'a ve el-Tecârib el-Nâf'a fî el-Mî'eti el-Sâbi'a*, neşr., Muhammed Rızâ eş-Şebîbî-Mustafa Cevâd, Bağdâd, 1351, s. 431; Halîl İbn Aybek el-Safedî, *Kitâb el-Vâfi bi el-Vefeyât* 18. cilt, tah., Ahmed Arnavût-Türkî Mustafa, Beyrut, 2000, s.189. Amitai, İbn el-Fuvatî'deki “...kâne ebûhu memlûken Rûmiyyen...” ibaresine dayanarak, Abdurrahman'ın Grek yahut Türk olabileceğini söylemektedir. George E. Lane, *Early Mongol Rule in Thirteenth-century Iran: A Persian Renaissance*, New York: Routledge, 2003, s.242 ise sadece Amitai'ın yukarıdaki yorumunu esas alarak, Abdurrahman'ın bir Grek olduğunu söylemektedir.

Memluk müellifleri, Tegüder'in daha çocuk veya genç iken bu şeyhin nüfuzuna girdiğini ve Müslüman olduğunu söylemektedirler.¹¹ Abdurrahman, kaynağın ifadesine göre, sadece şehzade Tegüder'i değil birçok Moğol gencini de nüfuzu altına almıştı.¹² Öyle ki "tüm Moğol kavmi onun etrafında toplanmıştı".¹³ Moğol hanımları (*havâtîn*) üzerindeki etkisinin menşeyini teşkil eden sihrin (*'ilm el-sîmiyâ*) Abdurrahman'a, şeyhi Muvaffaküddîn Kevâşî tarafından öğretildiği rivayet olunmaktadır.¹⁴ Abdurrahman, İlhan Abaka zamanında Moğol elitinin ve özellikle de saray hanımlarının teveccühünü kazanarak yönetici tabakaya yaklaşmayı başarmıştı. Çevresine girdiği hatunlar arasında, Tegüder'in annesi Kutuy/Kutay Hatun da bulunmaktaydı.¹⁵ Abdurrahman, İlhan'a dinî danışmanlık yapmış, dinî idare ve devlet işlerinde büyük itibar kazanmıştı.¹⁶ Tegüder ona hürmetinden ötürü, Türkçe *baba* diye hitap etmekteydi.¹⁷ Başının üzerinde, hakikatte bir hükümdarlık alameti olan çetir (*citr*) taşımasından, Abdurrahman'ın yüksek bir mevkide bulunduğu anlaşılmaktadır.¹⁸ Ayrıca ülkenin tüm *vakıfları*, Abdurrahman'ın nezaretine verilmişti.¹⁹ Bunun yanında, yetki ve sorumlulukları açıkça belli olmamakla birlikte, *Şeyh el-İslâm* payesini de edinmişti.²⁰

Ancak, el-Yünîni (*Zeyl*, c. 4, s. 215) ve el-Safedî (*Vâfi*, c. 18, s. 189)'de geçtiği üzere, babasının isminin *Karaca* olduğunu dikkate alırsak, Abdurrahman'ın Anadolu'da bir Grek'in değil, bir Türk memlûkün oğlu olduğu neticesine varmaktayız.

- ¹¹ İbn el-Devâdârî, *Kenz el-Durar ve Câmi' el-Gurar*, tah. Ulrich Haarmann, Kahire 1971, c. 8, s. 263; Nâsir el-Dîn Muhammed b. 'Abd el-Rahîm b. el-Furât, *Ta'rîh İbn el-Furât*, tah. Konstantin Zurayk, Beyrut 1936, c. 7, s. 278.
- ¹² Şihâb el-Dîn Ahmed b. 'Abd el-Vahhâb el-Nüveyrî, *Nihâyet el-Erab fi Fünûn el-Edeb* 27. cilt. tah., Mustafa Fevvâz-Hikmet Keşli Fevvâz, Beyrut, 2004, s.272.
- ¹³ Muhyî el-Dîn İbn 'Abd el-Zâhir, *Teşrif el-Eyyâm ve el-'Usûr fi Sîret el-Melik el-Mansûr*, tah., Murâd Kâmil-Ali el-Neccâr, Şerike el-Arabîyye el-Tibâ'at ve el-Neşr, 1961, s. 48; Bedr el-Dîn Mahmûd el-'Aynî, *'Ikd el-Cumân fi Ta'rîh Ehl el-Zamân*, tah., M. Muhammed Emîn, Kahire 1977, s.296.
- ¹⁴ el-Yünîni, *Zeyl*, c. 4, s. 104-105; İbn el-Furât, *Ta'rîh İbn el-Furât*, c. 7, s. 278; el-Safedî, *Vâfi*, c. 18, s. 189; İbn el-Devâdârî, *Kenz el-Durar*, c. 8, s. 262-3. İbn 'Abd el-Zâhir, *Teşrif el-Eyyâm*, s. 49.
- ¹⁵ İbn el-Furât, *Ta'rîh İbn el-Furât*, c. 7, s. 278; İbn el-Devâdârî, *Kenz el-Durar*, c. 8, s. 263; Amitai, *The Conversion of Tegüder*, s. 21-22.
- ¹⁶ Karl Jahn, *Ta'rîh-i Mubârak-i Gâzânî des Raşîd al-Dîn Fadlallâh Abül-Hair*, *Geshichte der İlhan Abâgâ bis Gâihâtû* (1265-1295), Mouton-S-Gravenhage, 1957, s.46-47; 'Abd el-Allâh b. Fazl el-Allâh el-Şirâzî Vassâf, *Tezciyet el-Emsâr ve Tezciyet el-A'sâr*, Tahran 1269, s.110; İbn 'Abd el-Zâhir, *Teşrif el-Eyyâm*, 48; el-Yünîni, *Zeyl*, c. 4, s. 211, 215; İbn el-Devâdârî, *Kenz el-Durar*, c. 8, s. 263; el-Safedî, *Vâfi*, c. 18, s. 189; el-Nüveyrî, *Nihâyet el-Erab*, c. 27, s. 271; Baybars el-Mansûrî, *Kitâb el-Mülûkiyye fi el-Devlet el-Türkiyye*, neşr. 'Abd el-Hamid Sâlih Hamdân, Kahire, 1987, s. 109; el-'Aynî, *'Ikd el-Cumân*, s. 296.
- ¹⁷ Raşîd al-Dîn Fadlallâh, *Abâgâ bis Gâihâtû*, s. 47.
- ¹⁸ İbn el-Devâdârî, *Kenz el-Durar*, c. 8, s. 263; İbn el-Furât, onun tıpkı hükümdarlar gibi *silâhdâr*ın ve *cededâr*ın da olduğunu söylemektedir, bkz. İbn el-Furât, *Ta'rîh İbn el-Furât*, c. 7, s. 278.
- ¹⁹ Vassâf, *Tezciyet el-Emsâr*, s. 110; el-Nüveyrî, *Nihâyet el-Erab*, c. 27, s. 271.
- ²⁰ Baybars el-Devâdâr, *Zubdet el-Fikre fi Ta'rîh el-Hicre* 9. cilt, tah., Zubeyde Muhammed 'Atâ, Şerike el-Medîne 1394, s.204; Vassâf, *Tezciyet el-Emsâr*, s. 110.

Şeyh Abdurrahman, Ahmed Tegüder dışında Moğolların çocuklarını da nüfuzu altına almaktaydı.²¹ Diğer bir deyişle, Moğol genç neslinden bazıları İslâm'ın söylemini cazip bulmaktaydı ki bu durum, Moğol eliti arasında huzursuzluğa sebebiyet verecekti.²²

Abdurrahman'ın Tegüder üzerinde sadece dinî değil, siyasî etkilerinin de olduğu kaynaklara yansımıştır. Şeyh Abdurrahman'ın siyasî anlamdaki işlevi, Tegüder tarafından Memluk sultanı Kalavun'a elçi olarak gönderilmesi sırasında görülmektedir. Abdurrahman, Haziran 1283'e tarihlenen ve İlhan Tegüder'e ait bir mektupla Tebriz'den Dımaşk'a doğru yola çıktı. Bu şeyhin riyaset ettiği heyet, 2 Mart 1284 tarihinde Dımaşk'a ulaştı. Kalavun'un kendileri ile görüşmeyi ertelemesi üzerine heyet, 26 Ağustos 1284 tarihine kadar Dımaşk'ta bekletildi.²³ Bu sırada İlhan Ahmed Tegüder ile yeğeni Şehzâde Argun arasında vuku bulan çekişme sonuçlanmış; Argun (1284-1291), amcası Tegüder'i öldürerek tahtı ele geçirmişti.²⁴

İlhan Tegüder'e, ihtidâ etmesi fikrini veren bu Türk şeyhi, getirdiği mektuba, Memluklerin, artık Müslüman olan Moğollara itaat etmeleri önünde bir engel kalmadığı mesajını da dikte ettirmişti. Söz konusu mektupta barış çağrısından daha ziyade ültimatome mesajı veren bu şeyh, Memluklerce hiç de iyi karşılanmamıştı.²⁵ Daha sonra ise şeyh hapsedildiği zindanda 8 Aralık 1284 tarihinde ölmüştür.²⁶

²¹ el-Nüveyrî, *Nihâyet el-Erab*, c. 27, s. 272.

²² Kazvîni, *Zafer-nâme*, s. 88; Amitai, *The Conversion of Tegüder*, s. 38; Bertold Spuler, *İran Moğolları, Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350*, çev., Cemal Köprülü, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987, s.204.

²³ Raşid al-Din Fadlallah, *Abâğâ bis Gaihâtü*, s. 49; İbn el-Devâdârî, *Kenz el-Durar*, c. 8, s. 263; İbn el-Furât, *Ta'rih İbn el-Furât*, c. 8, s. 5-6; Takî el-Din Ahmed b. 'Ali el-Makrîzî, *Kitâb el-Sülûk li Ma'rifet Düvel el-Mülûk* 1. cilt, tah., Muhammed Mustafa Ziyâde, Kahire, 2006, s.722-723; Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi* 2. cilt, çev., Ömer Rıza Doğrul, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987, s.611-612.

²⁴ Spuler, *İran Moğolları*, s.89 vd.; Cüneyt Kanat, "İlhanlı Hükümdarı Teküdar'ın Müslümanlığı Kabulü ve Bunun Memlûk Devleti'ndeki Yankıları", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 12 (2002), s. 242-243. Ayrıca, Abdurrahman'ın seyahatine, Memlûk topraklarında nasıl karşılandığına ve orada ikametlerine dair ayrıntılı bilgi için bkz. Kanat, "İlhanlı Hükümdarı Teküdar'ın Müslümanlığı Kabulü...", s.242 vd.

²⁵ Mektubun geniş tahlili, gönderilme sebebi ve verdiği mesaj hakkında detaylı inceleme için bkz. Adel Allouche, "Tegüder's Ultimatum to Qalawun", *International Journal of Middle East Studies*, 22/4 (1990), s. 437-446 (Türkçe tercümesi için bkz. Adel Allouche, "Tegüder'in Kalavun'a Ültimatome", çev., Mustafa Uyar, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Dergisi*, 46/1 (2007), s. 243-254); Amitai, *The Conversion of Tegüder*, s. 30.

²⁶ Raşid al-Din Fadlallah, *Abâğâ bis Gaihâtü*, s. 49; el-Makrîzî, *Kitâb el-Sülûk*, c. 1, s. 723.

Burada, bir parantez açılarak, şu soru sorulabilir: Acaba bu sūfî kişilikler haricinde Tegüder'in muhitinde ve Moğolların genelde istihdam etmeyi yeğledikleri İranlı-yerli bürokrasi içinde, ihtidâ hadisesini yönlendirebilecek Müslüman kimseler yok muydu? Elbette var idi: Bunların en önemlisi, yukarıda ismi zikredilen, *sâhib-i dîvân* Şemseddîn Muhammed el-Cüveynî'dir. Ancak, Tegüder'in ihtidâsında ve İslâmî eğitim sürecinde onun etkin olmadığını görmekteyiz. Tegüder'in iktidara gelmesi öncesinde, Cüveynî kardeşlerin onunla hususî bir ilişkileri olduğuna dair ikna edici bir delil de yoktur. Ne İlhanlı içinde ve ne de dışarıdan bir müellif, Şemseddîn'in bu konudaki rolüne değinir.²⁷

İlhan Ahmed Tegüder'in yakınında yine bir Türk ve bir *heretik* olduğu anlaşılan İşân Hasan Mengli görülmektedir. İşân²⁸ Hasan Mengli (Meñli)²⁹, bir Kalenderî şeyhi olan Babi Ya'kûb'un müritlerindendi³⁰. İşân Hasan Mengli'nin ikametgâhı, Ahmed Tegüder'in saray çadırının bitişiğinde yer almaktaydı; Ahmed Tegüder, "devlet umûrunu hiçe sayarak", devamlı bir şekilde Mengli'nin çadırında *sema*'lara katılmaktaydı. İşân Mengli'ye *karındaş*³¹ diye hitap eden ve hürmet besleyen Ahmed Tegüder, onun etkisi ile 1284 yılında Babi Ya'kûb'u ve müritlerini ziyaret etmiş, Argun'a karşı yürüttüğü mücadelesinde ondan yardım istemişti.³²

Ahmed Tegüder'in Kemâleddîn Abdurrahman ile İşân Mengli'ye olan ilgisi ve Babi Ya'kûb'u ziyaret etmesi; onun *heterodoks* ve *popüler* düzeydeki bu kişiler ile çevrelerine yakınlığı, yine Müslüman olan sivil bürokrasi ile

²⁷ Amitai, *The Conversion of Tegüder*, s. 24.

²⁸ Raşid al-Dîn Fadlallâh, *Abâgâ bis Gaiḥâtü*, s. 47; İşân, Farsçada üçüncü çoğul şahıs zamiri olup aynı zamanda bir taltif ibaresidir. Orta Asya'da, Ortaçağ'dan itibaren şeyh ve müşid anlamlarında da kullanılmaktadır, bkz. Vasily Vladimirovich Bartold, "İşân", *Encyclopedia of Islam (Second Edition)* 4. cilt, Leiden: Brill, 1978, s. 113; Faruk Sümer "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 1, (1969), s. 56, dipnot 28.

²⁹ Tevekkülî b. İsmâ'il Bezzâz (İbn Bezzâz Erdebili), *Savfet el-Safâ*, tah., Gulâmrızâ Tabâtabâyî Mecd, Tahran, 1376, s. 217; İbn Bezzâz Erdebili, hiç hazetmediği İşân Hasan Mengli'nin ismini, taltif nişanesi olan *İşân* tabirini kullanmaksızın verirken (s. 217), Reşid el-Dîn, aynı kişiyi, hürmetinden ötürü İşân Mengli biçiminde kaydetmiştir (*Abâgâ bis Gaiḥâtü*, s. 47). Stéphanos Orbélian eserinde Ahmed'in itimat ettiği adamlarını sayarken, İşân Mengli'yi *Hasan Manli-Cekh* biçiminde zikreder, bkz. Stéphanos Orbélian, *Histoire de la Siounie*, par., M. Brosset, Saint-Pétersbourg: Académie Impériale des Sciences, 1864, s. 238.

³⁰ Raşid al-Dîn Fadlallâh, *Abâgâ bis Gaiḥâtü*, s. 47; İbn Bezzâz, s. *Savfet el-Safâ*, s. 217.

³¹ Raşid al-Dîn Fadlallâh, *Abâgâ bis Gaiḥâtü*, s. 47; Hamd el-Allâh Müstevfî, Tegüder'in onlara bu tarz hitap edişini, manzûm biçimde şöyle anlatmaktadır: "...hemî hând ez işân yekî râ peder/yekî ra birâder, yekî râ peser..." , Kazvîni, *Zafer-nâme*, c. 10, s. 88.

³² Raşid al-Dîn Fadlallâh, *Abâgâ bis Gaiḥâtü*, s. 52.

ilişkilerinin bozulmasına sebebiyet verecekti. Yine Tegüder ile Moğol elitlerinin arası, bu sebeple açılacaktı.³³

Bu Türk sûfilerinin Ahmed Tegüder üzerindeki kültürel nüfuzları, daha önce söylediğimiz gibi, sadece dinî eksenli olmamıştır. Kendisinin Müslümanlığa geçişi hasebiyle, Tegüder'in çocuklarının da Müslüman olduğu varsayılabilir. Türkçe de bilen Ahmed Tegüder'in, çocuklarına Arapça yahut Farsça isimler yerine Türkçe isimler verdiğini görüyoruz. Üç oğlundan ikisinin isimleri Aslancı ve Kaplancı; büyük kızlarının adları ise Küçük, Kõncek³⁴ ve Çiçek idi³⁵.

GAZAN HAN

İslâm'ı kabul eden diğerk bir önemli İlhanlı hükümdarı, Gazan Han (1295-1304)'dır. Gazan Han'ın Müslümanlığı kabulü ve yaptığı geniş çaplı reformların da etkisi ile İlhanlı Devlet'i, artık İslâmî bir döneme geçmiş bulunuyordu.³⁶ Gazan Han, Demâvend Dağı'nın kuzeyindeki bir kasaba olan Lâr'da, 17 Haziran 1295'te büyük bir tören ile İslâmiyet'e girdi. Onun İslâmiyet'e geçme törenini gerçekleştiren şahıs, yine Kübreviyye ekolünden yetişen Sadreddîn İbrâhim b. Sa'deddîn Muhammed Hamûveyî'dir (öl. 1322).³⁷

Gazan'ın İslâmiyet'i kabul etmeden önce herhangi bir sûfi çevre ile irtibatının olup olmadığı, kaynaklara yansımamıştır. Ancak, Gazan'ı İslâmiyet'i kabul etmeye ikna eden kişi, onun Horasan'daki nâibi ve kudretli emîri Nevrûz'dur (öl. 1297).³⁸ İslâm'a geçme merasimini yürüten Sadreddîn İbrâhim'in, Gazan'a

³³ Spuler, *İran Moğolları*, s. 204; Reuven Amitai, "Sufis and Shamans: Some Remarks on the Islamization of the Mongols in the Ilkhanate", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 42/1 (1999), s. 31.

³⁴ *Kõncek/Kõncek*: Bitkinin kökündeki yavru kök ve saçakları anlamında Türkçe bir kelimedir, bkz. *Türk Dil Kurumu Derleme Sözlüğü 8. cilt*, Ankara, 1975.

³⁵ Raşid al-Din Fadlallah, *Abâgâ bis Gaiḥâtü*, s. 43.

³⁶ Gazan Han ve reformları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Osman Gazi Özgüdenli, *Moğol İnanında Gelenek ve Değişim: Gazan Han ve Reformları (1295-1304)*, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2009.

³⁷ Bu şeyh ve ailesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Jamal J. Elias, "The Sufi Lords of Bahrabad: Sa'd al-Din and Sadr al-Din Hamuwayi", *Iranian Studies*, 27/1-4 (1994), s.53-75.

³⁸ Raşid al-Din Fadlallah, *Ta'riḫ-i Mubârak-i Gâzânî*, s. 79; Vassâf, *Tecziyet el-Emsâr*, s. 316; Şems el-Din Ebi 'Abd el-Allâh Muhammed b. İbrâhim b. Ebi Bekr el-Cezerî el-Kureşî, *Ta'riḫ Havâdis el-Zamân ve Ebnâ'ihî ve Vefeyât el-Ekâbir ve el-A'yân min Ebnâ'ihî 1. cilt*, tah., 'Ömer 'Abd el-Selâm Tedmuri,

herhangi bir dinî eğitim verdiğine dair bilgi bulunmamaktadır. Buna dayanarak Melville, dinî eğitimini Nevruz'dan alması dolayısıyla Gazan'ın, Hanefî eğilimli olmasının daha muhtemel olduğunu söylemektedir.³⁹

Mütevfi'nin eserine göre, Gazan Han ile birçok Moğol'un İslâmiyet'i kabul etmesini sağlayan diğer bir önemli şahıs, Türk asıllı ve ailesi sülûfikte yüksek bir merhaleye ulaşan Sa'deddîn Kutluğ Hâce Halidî Kazvinî'dir.⁴⁰ Bu Türk şeyhinin hayatı hakkında çok fazla şey bilinmemektedir. Onun akrabası ve vezirlik görevi ile Gazan Han'ın hizmetinde bulunan Sadreddîn Ahmed Hâlidî Zencânî (öl.1298) de, İlhan'ın İslâmiyet'e geçmesinde etkisi olan şahsiyetlerdendir.⁴¹

İhtidâsında müessir olmamakla birlikte, bazı Türk sûfî dervişlerinin de Gazan'ın muhitine girdikleri görülmektedir. İyice bilindiği üzere Gazan Han, 1303 tarihinde karşılaştığı Türk şeyhi Barak Baba'ya (1257-58-1307) özel bir ihtimam göstermişti.⁴²

Gazan Han döneminde, İlhanların İslâmiyet'e geçiş süreçlerinde ılımlı şahsiyetlere yakın oluşlarının sebebinin açıklanan iki önemli vakıa meydana gelmiştir: Bunlardan birincisi Gazan Han'ın, babası İlhan Argun'un eşlerinden Buluğan Hatun ile nikâhına cevâz verilme biçimidir. Moğol geleneği, babanın eşlerinden biri ile evlenmeye izin verirken, İslâmî gelenek bu tarz bir evliliği reddetmekteydi.⁴³ Müslümanlığı kabul eden ve İran memleketinde "İslâm'ın bayrağını" tekrar yükselten Pâdişâh-i İslâm, çok istediği Buluğan Hatun ile bu tarz bir evliliği nasıl gerçekleştirebilecekti?

Beyrût 1998, s.254; İbn Hacer el-Askalânî, *el-Durar el-Kâmine, fi A'yân el-Mi'e el-Sâmine* 3. cilt, Beyrut, 1993, s.213; Hamd el-Allâh Mütevfi Kazvinî, *Târîh-i Guzîde*, haz., 'Abd el-Hüseyn Nevâ'î, Tahran, 1362, s.602; Kazvinî, *Zafer-nâme*, s. 261; Spuler, *İran Moğolları*, s. 106; Charles Melville, "Pâdishâh-i İslâm: The Conversion of Sultân Mahmûd Ghâzân Khân", *Pembroke Papers*, I (1990), s.165-166, 169; Amitai, *Sufis and Shamans*, s. 32; John Andrew Boyle, "Dynastic and Political History of the İl-Khâns", *The Cambridge History of Iran* 5. cilt, haz., J. A. Boyle, Cambridge University Press, 1968, s. 378; Özgüdenli, *Gazan Han ve Reformları*, s. 92 vd.

³⁹ Melville, "Pâdishâh-i İslâm", s. 165.

⁴⁰ Kazvinî, *Târîh-i Guzîde*, s. 675.

⁴¹ Kazvinî, *Târîh-i Guzîde*, s. 801-802; Melville, "Pâdishâh-i İslâm", s. 161.

⁴² Ahmet Yaşar Ocak, "Barak Baba", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 5 cilt, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992, s.61-62; Bernard Lewis, "Barâk Bâbâ", *Encyclopedia of Islam (Second Edition)* 1. cilt, Leiden: Brill, 1960, s.1031; Hamid Algar, "Barâq Bâbâ" *Encyclopedia of Iranica* 3. Cilt, Iranica Foundation, Columbia University, 1988, s. 554-575; Ahmet T. Karamustafa, *God's Unruly Friends: Dervish Groups in the Islamic Later Middle Period, 1200-1550*, Salt Lake City: University of Utah, 1994, s. 62-63.

⁴³ el-Safedî, *Vâfi*, c. 25, s. 123.

Burada ılımlı, katalizör mahiyetteki şahsiyetler devreye girerek bir çözüm üretmişlerdi. Çözüm şuydu: “Gazan’ın babası Argun Müslüman olmadığından, Buluğan Hatun ile nikâhı meşru değildi ve geçersizdi; dolayısıyla Gazan’ın bu hatun ile evlenmesinde *şer’en* bir sakınca yoktu.”⁴⁴ Bu çözüm, kaynağın ifadesine göre, hatunla evlenmeyi çok isteyen Gazan Han’ın “tekrar eski dinine dönmesine mâni olmuştu”.⁴⁵

İkinci örnek ise Gazan Han’ın, Müslüman olduktan sonra eski Moğol dinî adet, gelenek ve ritüellerini sürdürmesine rağmen İslâmî geleneğe bağlı muhitten olumsuz bir tepki almayışındır. Onun, önceki dinine ait olmak üzere, bir ağaca nişaneler bağlayıp ağacın etrafında askerleri ile raks ettiği (*bâ leşkeriyân zîr-i ân derahat der raks âmed*), eski tanrısına (*bâ hodâ-yi kadîm*) zafer için yakardığı, sonrasında ise İslâmî usulde ibadet ettiği, Reşîdeddîn tarafından kaydedilmiştir.⁴⁶ Ancak çok daha sonra, onun *senkretik* yapıdaki bu inancı, kardeşi ve halefi olan Ölceytü Hüdâbende (1304-1316) tarafından Memluk Sultanı’na gönderdiği bir mektupta, şöyle ifade edilecekti: Gazan, “zâhiren Müslüman, fakat gerçekte ‘*kâfir*’ idi”.⁴⁷

TARMAŞİRİN HAN

Gazan Han’dan sonra İslâmiyet’i kabul eden diğer bir önemli Moğol hükümdarı, Çağataylı hanı Tarmaşirin (1331-1334)’dir. Tarmaşirin⁴⁸, adından anlaşılacağı üzere bir Budist olarak doğmuştu. Müslümanlığı seçtikten sonra Alâeddîn ismini ve *sultân el-a’zâm* unvanını almıştı. Onun, ömrünün son on yılında, otuzunda yahut daha sonraki bir yaşta İslâmiyet’e geçtiği tahmin edilmektedir.⁴⁹

Tarmaşirin’in Müslüman olmasında etkin kişilerin başında Şeyh Yahyâ Ebû’l-Mefâhir Bâherzî (öl. 1336) gelmektedir. Son on beş yılını Buhârâ’da

⁴⁴ el-Safedî, *Vâfi*, c. 25, s. 122-123; el-Askalâni, *el-Durar el-Kâmine*, c. 3, s. 213; Reuven Amitai-Preiss, “Ghazan, Islam and Mongol Tradition: A View from the Mamluk Sultanate”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 59 (1996), s. 2-3.

⁴⁵ el-Safedî, *Vâfi*, c. 25, s. 123.

⁴⁶ Karl Jahn, *Geshichte Gâzân Hân’s aus dem Ta’rîh-i Mubârak-i Gâzânî des Raşîd al-Dîn Fadlallâh b. ‘Îmâd al-Daula Abûl-Hâir*, London, 1940, s. 141-142.

⁴⁷ İbn el-Devâdârî, *Kenz el-Durar*, c. 9, s. 127; Amitai, “Ghazan, Islam and Mongol Tradition”, s. 10.

⁴⁸ *Tarmaşirin* kelimesi Sanskritçe *Dharmaśrî*, yani “*Dharma* (Budizm’in ilkeleri)’ya hürmet gösteren kişi” demektir, bkz. Biran, “The Chaghadaids and Islam”, s. 745.

⁴⁹ Biran, “The Chaghadaids and Islam”, s. 745.

geçiren bu şeyh, Kübreviyye ekolünün önemli sūfilerindendir. Bâherzî ailesi, daha önce de belirttiğimiz üzere Buhârâ'da zengin bir vakfın başındaydı ve Çağataylı hükümdarlarından oldukça hürmet görmekte idi. Yahyâ Ebû'l-Mefâhir Bâherzî, Berke Han'ı İslâm'a döndüren Seyfeddîn Bâherzî'nin torunuydu.⁵⁰

Tarmaşirin'e yakın diğer önemli sūfî şeyhlerinden biri, hana evlilik bağı ile akraba olan Şeyh Hasan idi. *Fakîhlik* mevkiinde bulunan ve han üzerindeki etkisi bariz biçimde kaynaklara yansıyan diğer önemli kişilik ise Otrarlı Şeyh Hüsâmeddîn Yağî⁵¹ idi.

ÖZBEK HAN

Alâeddîn Tarmaşirin'den sonra tekrar Altın Orda'ya dönerek, onun ardından İslâmiyet'i kabul eden Özbek Han'ı inceleyebiliriz. Özbek Han (1313-1340), Altın Orda Devleti'nin en önemli hükümdarı addedilmektedir. Devlet, onun zamanında altın çağını yaşamıştı. Özbek Han, tahminen 1320 yılında, tahta oturduktan sonra Müslüman olmuş ve Muhammed adını almıştı. İslâmiyet, onun Müslümanlığı seçmesi ile Altın Orda Devleti'nde kalıcı hale gelmiş ve yaygınlaşmıştı.⁵²

Özbek Han'ın Müslüman olmasında rolü en fazla öne çıkan Türk şeyhi, Seyyid Ata'dır. Seyyid Ata, bir Yesevî şeyhi idi ve Zengî Ata'ya intisab etmişti. Zengî Ata ise, Hoca Ahmed Yesevî'nin müntesiplerinden Hekîm Ata'nın mürididir.⁵³ Kaynakların bildirdiğine göre Seyyid Ata, şeyhi Zengî Ata tarafından İslâm'ı yaymak, *Tatarları* Müslümanlık çatısı altında toplamak üzere Taşkent'ten Deşt-i Kıpçak'a gönderilmişti. Seyyid Ata, Özbek Han'ın Müslüman olmasını sağladıktan sonra ona Muhammed ismini vermişti. Bu şeyh, han ile birlikte İslâmiyet'e girenlerin Türkistan'a gitmelerine de öncülük etmişti⁵⁴. Onun çabaları sonucunda *ulusât-i Özbek ve*

⁵⁰ Biran, "The Chaghadaids and Islam", s. 746.

⁵¹ İbn Battûta, bu şeyhin nisbesi olan Yağî kelimesinin anlamını vermeyi de ihmal etmemektedir: "Türkçe intikamcı, düşman, âsî demektir", bkz. Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, çev., A. Sait Aykut, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004, s. 531.

⁵² DeWeese, *Islamization and Native Religion*, s.90; Yakubovsky, *Altın Ordu*, s.145-146.

⁵³ DeWeese, *Islamization and Native Religion*, s.101.

⁵⁴ DeWeese, *Islamization and Native Religion*, s.102, 104.

Tâtâr arasında ibadet edenler çoğalmış; “ibadete çağırmak için *ozan* sesi yerine *ezân* ikame edilmişti”.⁵⁵

Özbek Han ve Deşt-i Kıpçak’ın İslâmlaşmasında rol alan diğer bir önemli şahsiyet, yine *heteredoks* bir figür olan Baba *Tükles*’tir.⁵⁶ Kimliği tartışmalı bu Türk şeyhinin Özbek Han ve çevresindekileri nasıl Müslüman yaptığına dair bir rivayet, Ötemiş Hacı tarafından verilmiştir. Bu rivayetin değişik versiyonlarına başka kaynaklarda da rastlamak mümkündür.

Bu rivayete göre Baba *Tükles*, beraberindeki şeyhler ile Özbek Han’ın huzuruna çıkmış ve onun yanındaki gayrimüslim din adamları ile münazaraya girmişti. Münazara sonucunda, dinlerinin salahiyetinin anlaşılması için *ateş ile imtihanına* karar verilmişti. Her iki din adamı grubu için birer tandır (*tennûr*) kazılmış; gruplardan birer temsilcinin yanına tandıra girip sağ çıkararak dinlerinin hakikatini ispatlaması şart koşulmuştu. Müslüman şeyhler, “vücudunun daha kıllı (*tük/tüy*) olması ve böylece yanmayacağı” gerekçesi ile Baba *Tükles*’i aday göstermişler; o da tandıra girmeyi kabul etmişti. Yapılan imtihan sonucunda, gayrimüslim din adamı girdiği tandırda yanarken, Baba *Tükles* sağ salım çıkıp imtihanı vermişti. Bu mucizeye şahit olan han ve çevresindekiler, derhal İslâmiyet’e girmişlerdi.⁵⁷

Özbek Han’ın İslâmlaşmasında etkisi bulunduğu bilinen diğer şeyhler, Harezm ve Buhârâ taraflarından gelen Mecdüddîn Şirvânî, Şeyh Ahmed ve Şeyh Hasan Gürgânî’dir.⁵⁸

Berke Han döneminde temelleri atılan Altın Orda Devleti’nin İslâmlaşma serüveni, Özbek Han’ın ihtidâsı ile kalıcı olmuş ve hem dinî bakımdan hem de etnik bakımdan şekillenen bir *Özbek* halkı vücuda gelmişti.

---

⁵⁵ “...be câ-yi âvâz-i ûzân bâng-i nemâz-i ezân bolend kerdid...”, alıntı için bkz, DeWeese, *Islamization and Native Religion*, s. 104.

⁵⁶ *Tükles* kelimesinin etimonuna dair tartışmalar için bkz. Deweese, s. 323-331; Baba *Tükles*’in kimliği, faaliyetleri ve hakkındaki rivayetler Devin Deweese, *Islamization and Native Religion in the Golden Horde, Baba Tükles and Conversion to Islam in Historical and Epic Tradition*, Pennsylvania: Pennsylvania State University Press, 1994 adlı eserde ayrıntısı ile incelenmiştir.

⁵⁷ DeWeese, *Islamization and Native Religion*, s. 539, 543.

⁵⁸ Mustafa Kafalı, “Özbek Han”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 4. cilt, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007, s. 108.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- 'Abd el-Allâh b. Fazl el-Allâh el-Şîrâzî Vassâf. *Tecziyet el-Emsâr ve Tezciyet el-A'sâr*. Tahran, 1269.
- Abû'l-Farac, Gregory. *Abû'l-Farac Tarihi 2. Cilt.* çev., Ömer Rıza Doğrul. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987.
- Algar, Hamid. "Barâq Bâbâ". *Encyclopedia of Iranica 3. Cilt.* Iranica Foundation, Columbia University, 1988: 754-755.
- Algar, Hamid. "Necmeddîn-i Kübrâ". *TDV İslâm Ansiklopedisi 32. Cilt.* İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006: 498-500.
- Allouche, Adel. "Teguder's Ultimatum to Qalawun". *International Journal of Middle East Studies*. 22/4 (1990): 437-446.
- Allouche, Adel. "Tegüder'in Kalavun'a Ültimatomu". çev., Mustafa Uyar. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Dergisi. 46/1 (2007): 243-254.
- Amitai-Preiss, Reuven. "Ghazan, Islam and Mongol Tradition: A View from the Mamluk Sultanate". *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*. 59 (1996): 1-10.
- Amitai, Reuven. "Sufis and Shamans: Some Remarks on the Islamization of the Mongols in the Ilkhanate". *Journal of the Economic and Social History of the Orient*. 42/1 (1999): 27-46.
- Amitai, Reuven. "The Conversion of Tegüder Ahmad to Islam". *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*. 25 (2001): 15-43.
- Bartold, Vasily Vladimirovich. "Īshân". *Encyclopedia of Islam (Second Edition) 4. cilt.* Leiden: Brill, 1978.
- Baybars el-Devâdâr. *Zubdet el-Fikre fî Ta'rîh el-Hicre 9. Cilt.* tah., Zubeyde Muhammed 'Atâ. Şerike el-Medîne, 1394.
- Baybars el-Mansûrî. *Kitâb el-Mülûkiyye fî el-Devlet el-Türkiyye*. neşr. 'Abd el-Hamîd Sâlih Hamdân. Kahire, 1987.
- Bedr el-Dîn Mahmûd el-'Aynî. *İkd el-Cumân fî Ta'rîh Ehl el-Zamân*. tah., M. Muhammed Emîn. Kahire, 1977.
- Beyânî, Şîrîn. *Zen der Îrân-i Asr-i Moğûl*. İntişârât-ı Dânişgâh-i Tehrân, Tahran 1352.
- Beyânî, Şîrîn. *Moğol Dönemi İran'ında Kadın*. çev., Mustafa Uyar. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015.
- Biran, Michal. "The Chaghadaids and Islam: The Conversion of Tarmashirin Khan (1331-34)". *Journal of the American Oriental Society*. 122/4 (2002): 742-752.

- Boyle, John Andrew. *“Dynastic and Political History of the Īl-Khāns”*. The Cambridge History of Iran 5. Cilt. haz., J. A. Boyle. Cambridge University Press, 1968.
- DeWeese, Devin. *Islamization and Native Religion in the Golden Horde: Baba Tukles and Conversion to Islam in Historical and Epic Tradition*. University Park: Pennsylvania State University, 1994.
- Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî. *İbn Battûta Seyahatnâmesi*. çev., A. Sait Aykut. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004.
- Elias, Jamal J. *“The Sufi Lords of Bahrabad: Sa'd al-Din and Sadr al-Din Hamuwayi”*. *Iranian Studies*. 27/1-4 (1994): 53-75.
- Halil İbn Aybek el-Safedî. *Kitâb el-Vâfi bi el-Vefeyât* 18. cilt. tah., Ahmed Arnavût-Türki Mustafa. Beyrut, 2000.
- Hamd el-Allâh Müstevfî Kazvîni. *Târîh-i Guzîde*. haz., 'Abd el-Hüseyin Nevâ'î. Tahran, 1362.
- İbn Hacer el-Askalânî. *el-Durar el-Kâmine, fî A'yân el-Mi'e el-Sâmine* 3. cilt. Beyrut, 1993.
- Jahn, Karl. *Geshichte Gâzân Hân's aus dem Ta'rih-i Mubârak-i Gâzânî des Rašid al-Dîn Fadlallâh b. 'İmâd al-Daula Abûl-Hair*. London, 1940.
- Jahn, Karl. *Ta'rih-i Mubârak-i Gâzânî des Rašid al-Dîn Fadlallâh Abûl-Hair, Geshichte der Ilhâne Abâgâ bis Gaihâtû (1265-1295)*. Mouton-S-Gravenhage, 1957.
- Kafalı, Mustafa. *“Özbek Han”*. TDV İslâm Ansiklopedisi 34. Cilt. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007: 107-109.
- Kanat, Cüneyt. *“İlhanlı Hükümdarı Teküdar'ın Müslümanlığı Kabulü ve Bunun Memluk Devleti'ndeki Yankıları”*. *Türklük Araştırmaları Dergisi*. 12 (2002): 233-247.
- Karamustafa, Ahmet T. *God's Unruly Friends: Dervish Groups in the Islamic Later Middle Period, 1200-1550*. Salt Lake City: University of Utah, 1994.
- Karimov, E. E. *“The Advent of Islam: Extent and Impact”*. *History of Civilizations of Central Asia*. haz., M. S. Asimov ve C. E. Bosworth. Paris: Unesco Publishing, 2000: 81-85.
- Kemâl el-Dîn 'Abd el-Rezzâk b. Ahmed İbn el-Fuvaî. *el-Hevâdis el-Câmi'a ve el-Tecârib el-Nâf'a fî el-Mi'eti el-Sâbi'a*. neşr., Muhammed Rızâ eş-Şebîbî-Mustafa Cevâd. Bağdâd. 1351.
- Konukçu, Enver. *“Berke Han”*. TDV İslâm Ansiklopedisi 5. Cilt. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992: 506-507.

- Kutb el-Dîn Mûsa b. Muhammed el-Yûnînî. *Zeyl Mir'ât el-Zamân* 4. Cilt. Hyderabad. 1960.
- Lane, George E. *Early Mongol Rule in Thirteenth-century Iran: A Persian Renaissance*. New York: Routledge, 2003.
- Lewis, Bernard. "Barâk Bâbâ". *Encyclopedia of Islam (Second Edition)* 1. Cilt. Leiden: Brill, 1960.
- Melville, Charles. "Pâdishâh-i Islâm: The Conversion of Sultân Mahmûd Ghâzân Khân". *Pembroke Papers*. I (1990): 159-177.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "Barak Baba". *TDV İslâm Ansiklopedisi* 5 cilt. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992: 61-62.
- Orbélian, Stéphanos. *Histoire de la Siounie*. par., M. Brosset, Saint-Petersbourg: Académie Impériale des Sciences, 1864.
- Özgüdenli, Osman Gazi. *Moğol İranında Gelenek ve Değişim: Gazan Han ve Reformları (1295-1304)*. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2009.
- Muhyî el-Dîn ibn 'Abd el-Zâhir. *Teşrif el-Eyyâm ve el-'Usûr fî Sîret el-Melik el-Mansûr*. tah., Murâd Kâmil-Ali el-Neccâr. Şerike el-Arabiyye el-Tibâ'at ve el-Neşr, 1961.
- Spuler, Bertold. *İran Moğolları, Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350*. çev., Cemal Köprülü. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987.
- Sümer, Faruk. "Anadolu'da Moğollar". *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*. 1 (1969): 1-147.
- Şems el-Dîn Ebî 'Abd el-Allâh Muhammed b. İbrâhim b. Ebî Bekr el-Cezerî el-Kureşî. *Ta'rîh Havâdis el-Zamân ve Enbâ'ihî ve Vefeyât el-Ekâbir ve el-A'yân min Ebnâ'ihî* 1. Cilt. tah., Ömer 'Abd el-Selâm Tedmürî. Beyrût 1998.
- Şems el-Dîn Muhammed el-Zehabî. *Ta'rîh el-İslâm ve Vefâyât el-Meşâhîr ve el-A'lâm* 51. cilt. tah., Ömer Abd el-Selâm Tedmürî, Beyrut 2000.
- Şihâb el-Dîn Ahmed b. 'Abd el-Vahhâb el-Nüveyrî. *Nihâyet el-Erab fî Fünûn el-Edeb* 27. cilt. tah., Mustafa Fevvâz-Hikmet Keşli Fevvâz. Beyrut, 2004.
- Takî el-Dîn Ahmed b. 'Alî el-Makrîzî. *Kitâb el-Sülûk li Ma'rîfet Düvel el-Mülûk* 1. Cilt. tah., Muhammed Mustafa Ziyâde. Kahire, 2006.
- Tevekkülî b. İsmâ'il Bezzâz (İbn Bezzâz Erdebilî). *Savfet el-Safâ*. tah., Gulâmrızâ Tabâtabâyî Meccd. Tahran, 1376.
- Türk Dil Kurumu Derleme Sözlüğü* 8. cilt. Ankara, 1975.

- Uludağ, Süleyman. "Seyfeddin Bâharzî". *TDV İslâm Ansiklopedisi 4. Cilt*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991: 474-475.
- Vasary, Istvan. "History and Legend in Berke Khan's Conversion to Islam". *Aspects of Altaic Civilization III*. haz., Denis Sinor. Bloomington: Indian University Research Institute for Inner Asian Studies. 1990.
- Yakubovsky, A. Yu. *Altın Ordu ve Çöküşü*. çev., Hasan Eren. Ankara: Türk Tarihi Kurumu Yayınları, 1976.